
12 - С А Б А Қ

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨРІКТІ ЖЕРЛЕРІ БОЛЖАМ МӘНДІ ҚҰРЫЛЫМДАР

1-тапсырма. Мына сөздер мен сөз тіркестерінің мағынасын түсініп, сөйлемдер құраңыз.

Шипалы су, емдік балшық, ғажап, емдеу-сауықтыру, ем қабылдау, көрікті жерлер, күн сәулесі, емдеу әдістері, күш-қуатты, бұлақ көздері, емдік қасиеті бар.

2-тапсырма. Оқыңыз. Талдаңыз.

Қазақстанда шипалы су шығатын әрі емдік балшығы бар табиғаты ғажап әдемі жерлер көп. Мұндай шипалы су, емдік балшығы бар, табиғаты көрікті жерлерде емдеу-сауықтыру, демалыс үйлері салынған.

Демалыс үйлері, туристік базалар, санаторийлер орналасқан жерлерді география тілінде рекреациялық аудандар деп атайды. Рекреация – күш жинау, яғни еңбек етіп шаршаған немесе денсаулығы нашарлаған кісілердің тынығып, ем қабылдап, күш-қуатын қалпына келтіру деген сөз.

Қазақ жерінде табиғи емдік қасиеті бар жерлер туралы алғашқы мәліметтер ХІХ ғасырдың орта кезінде мәлім бола бастайды. 1834–1880 жылдар аралығында Шығыс Қазақстандағы Рахман бұлағы, Қапал Арасан, Бурабай көлінің, Барлық-Арасан бұлағының шипалы қасиеттері туралы белгілі болды. 1920–1925 жылдар аралығында Бурабай, Мойылды, Ауыл, Сер, Рахман бұлақтары, Шымған, Жаңақорған курорттары ашылды.

Қазақстанның химиялық құрамы әр алуан минералды бұлақ көздері, шипалы балшығы бар көлдері, тынығуға әдемі көрікті жерлері курорт-санаторий жүйелерін дамытуға өте қолайлы. Қазір Республикамызда 120-дан астам курорт, санаторий, демалыс үйлері бар. Санаторийлер емдеу түріне қарай минералды сумен (Жаңақорған т.б.), климатпен емдейтін болып бөлінеді.

Минералды сумен емдейтін санаторийлерге «Түркісіб», «Сарыағаш», «Алма-Арасан», «Барлық-Арасанды» жатқызуға болады. Шипалы балшықпен емдейтін санаторийлерге «Шортанды», «Мойылды», «Атырау», «Жаңақорған» санаторийлері жатады. Қазақстанның санаторий-курорттарында климатпен емдеудің бірнеше түрлері:

гелиотерапия – күн сәулесімен емдеу, аэротерапия – ауамен емдеу, мезгіл-мезгіл таза ауада болу (терренкур), жаяу туризмге шығу т.б. емдеу әдістері қолданылады.

3-тапсырма. Мына сұрақтарды топ болып талқылаңыз.

1. Қандай емдеу-сауықтыру орталықтарын білесіз?
2. Алматыда қандай емдеу-сауықтыру орталықтары бар?
3. Өздерің тұрған жерде емдеу-сауықтыру, демалыс орындары бар ма?
4. Емдеу-сауықтыру орындарында ем қабылдап көрдіңіз бе?
5. Емдеу шаралары көңіліңізден шыға ма?

4-тапсырма. Сөйлемді жалғастырыңыз.

1. Шипалы су, емдік балшығы бар, табиғаты көрікті жерлерде
2. Қазақ жерінде табиғи емдік қасиеті бар жерлер туралы.....
3. 1920–1925 жылдар аралығында.....
4. Қазір Республикамызда 120-дан астам.....
5. Минералды сумен емдейтін санаторийлерге.....

Болжам мәнді құрылымдар

Сөйлеушінің субъектінің қимылды жасау-жасамауы күдікті деп санауы болжал модальдылық деп аталады.

Қазақ тілінде сан жағынан ең көбі – болжал мәнділер. Жалпы басқа да түркі тілдеріндегі сияқты қазақ тіліндегі модаль сөздердің денін осылар құрайды: **сияқты, сыңайлы, сынды, әлпетті, мүмкін, шамасы, сыңайы, аңғары, әлпеті, жобасы, қисыны, тәрізі, сиқы, бәлки, (бәлкім, бәлкі), ықтималы, кәдік, болар, шығар, білем, -ды білем, -қан (-ген) білем, -са (-се) керек, -у керек, -ға (-ге) ұқсайды, -уы (-уі) мүмкін, тәрізді** – лексемалар жатады.

Сияқты, сықылды, секілді, іспетті, тәрізді модаль сөздері бастапқы лексикалық мағыналарында белгілі бір ұқсастықтарды салыстыру үшін қолданылады. Бұл сөздер сөйлеушінің айтылған ой жөніндегі пікіріне болжал модальділігін білдіруде, есім сөз таптарымен де кез келген шақтағы етістіктермен де тіркесе береді. Мысалы: Ертең осы мәселені талқылағысы келетін тәрізді. Ол бұл жерді білетін тәрізді. Көкше жерінің табиғаты туралы естіген көрінеді.

Болар, шығар модаль сөздері есім баяндауышпен де етістік баяндауышпен де тіркесе алады. Болар модаль сөзі кейде белгісіз келер шақ етістіктен соң да тұра береді. Мысалы: Емдеу-сауықтыру орталығына келген шығар. Демалушылар қалашық ғимараттарына қызығатын болар.

Мүмкін модаль сөзі қазақ тілінде сөйлемде әрі синтаксистік қыстырма мүше позициясында, әрі қимыл есімді баяндауыштың шылауында көмекші қызметінде қолданылады. **Мүмкін** сөзінің құрамы күрделенген сайын ондағы мағына да күрделене түседі. Өйткені тұйық етістік пен **мүмкін (ықтимал)** модаль сөзінің тіркесі арқылы субъекті сөйлемдегі қимыл-әрекеттің іске асу мүмкіндігін, құбылыстың өз ойымен сәйкес келу мүмкінділігі жөніндегі көзқарасын білдірмейді, керісінше, сол мүмкінділіктің ақиқат-шындыққа айналуы жөніндегі болжалды көзқарасын білдіреді. Мысалы: Олар келген кезде менің жұмыста болуым мүмкін. Қазір ескертпей кетуі де мүмкін.

5-тапсырма. Сөйлемдерден болжал мәнді құрылымды тауып, астын сызыңыз.

1. Шамасы қаланың сыртында емдік балшығы бар жерлер болған көрінеді. 2. Табиғаты көрікті жерлерде емдеу-сауықтыру орындары салынған сияқты. 3. Қаланың шетінде демалыс үйлер, туристік базалар салатын тәрізді. 4. Бүгін емделушілер тынығып, ем қабылдап, күш-қуатын қалпына келтірген сияқты. 5. Ата-бабаларымыз ерте кезден табиғи емдік қасиеті бар жерлер туралы білген сияқты. 6. Олар Шығыс Қазақстандағы Рахман бұлағына баратын шығар. 7. Ол жолдаманы кешелі-бүгін алған сияқты.

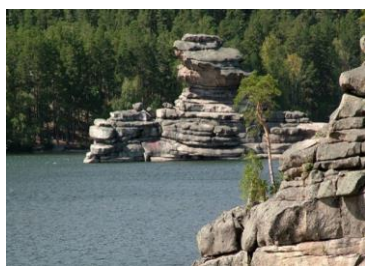
6-тапсырма. Сөйлемдерді болжал мәнде аяқтаңыз.

1. Қазақстанның шипалы балшығы бар көлдері, тынығуға әдемі көрікті жерлері курорт-санаторий жүйелерін дамытуға өте 2. Шамасы Республикамызда 120-дан астам курорт, санаторий, демалыс үйлері Санаторийлер емдеу түріне қарай минералды сумен, климатпен емдейтін болып үшке 3. Күміс көл айнала сұлулыққа әсем жарасып, сылқ-сылқ 4. Жұмбақтас көл бетінде жеңіл жүзгендей 5. Ғасырларды, дәуірлерді тамсандырған ерекше 6. Көкшенің көркіне, хор қызындай жасанған келбетіне қарап 7. Бізге кең көрінген жер баламызға тар

7-тапсырма. Берілген сөздерге -уі мүмкін, -се керек, -ған болар, -ген көрінеді, -ғанға ұқсайды, -уы ықтимал модаль сөздерін қатыстырып, сөйлемдер құраңыз.

Көкшенің табиғаты, емдік балшық, емдеу-сауықтыру, ем қабылдау, көрікті жерлер, күн сәулесі, емдеу әдістері, бұлақ көздері, жасыл желек, емдік қасиеті бар.

8-тапсырма. а) Мәтінді оқып шығып, мәтін бойынша сұрақтар әзірлеңіз, өз көзқарасыңызды білдіріңіз, ә) мәтіннен болжал мәнді сөйлемдерді табыңыз.

Арқаның кербез сұлу – Көкшетауы. Иісі қазақтың жер жәннаты. Көкшенің табиғатын екінші Швейцарияға теңейді. Осынау кербез өңірдің әр тасы киелі, әр жері қымбат. Аты аңызға айналған, талай ақын таңқалған, дүлдүл жырын арнаған Оқжетпеске қиялың жетсе де, жанарың жетпес. Қараған көз қанша аймаласа да, құмары қанбас, сұлу сырдың сүлейі Мағжан, кестелі сөздің зергері Сәкен айтып тауыса алмаған көріктің, міне, осы.

Сол биікке көк аспан іңкәр болса, тәкәппар Оқжетпес етегіндегі Айнакөлге қарап, өз көркіне өзі құмартады. Күміс көл айнала сұлулыққа әсем жарасып, сылқ-сылқ күледі. Мөлдіреген жанары, періште көңілі кіршіксіз.

Сарыарқаның сайын даласында отау тіккен Бурабай жұмақты қиялынан іздеген қазаққа туған топырағынан табылған жерұйық. Жасыл желек, саф алтын, кербез тау қам көңілдің жұбанышы, үкілі үміттің жебеушісі, сұлулыққа іңкәр жүректің сезім тербер бесігі.

«Шеш көңілімнің жұмбағын» деп қылықты назданған Жұмбақтас көл бетінде жеңіл жүзгендей. Ғасырларды сұқтандырған, дәуірлерді тамсандырған ерекше көрініс, өз алдына құпия әлем. Сол әлемге атам қазақтың ұлы тарихы тұнған. Көкшенің көркіне, хор қызындай

жасанған келбетіне қарап аршылғың келеді, көлеңке атаулыдан арылғың келеді. Судан сапырылысқан заманның аласапыранында бір сәт дамылдағың келеді. Көкшені берген, көріктіңді берген жаратқанға мың да бір алғысыңды ағыңнан жарыла айтқың келеді. Ару Көкшедей ажарлы болғың келеді.

9-тапсырма. Көршіңізбен сұқбат құрыңыз.

- 1) «Жұмбақтас» туралы әңгімелеп беріңіз.
- 2) «Оқжетпес» шыңы туралы айтыңыз.
- 3) Бурабайдың табиғатын суреттеп беріңіз.
- 4) Ондағы сауықтыру орындарындағы емдеу тәсілдерін атаңыз.

10-тапсырма. Болжам модальдығын пайдалана отырып, қазақ елі табиғатының болашағына болжам жасаңыз.

1. _____
2. _____
3. _____

11-тапсырма. Өлеңді мәнерлеп оқып, қалай түсінгеніңізді баяндаңыз.

Бұлт басса Бурабайды шудаланып,
Шуылы төңіректің тына қалып.
Көк бояу қоюланып қорғасындай
Мүлгиді тау мен орман мұнарланып.
Күлімдер көлдің беті, жердің жүзі,
Жарқ етсе күннің көзі, шуақ алып,
Қарғыса қарағайдан көк қаршыға
Теңбіл тас еліктей боп бұғары анық.
Тұмсығы тұнжыр ойға батқан піл тас
Қалайша қона қалған шынға барып,
Сақалы желп-желп еткен Жеке батыр
Көсілген көк найзасын суға малып.
Бауырына тарта түсіп ақ қайыңды
Қарағай бойын созған құмарланып,
Тамсанып талай ақын толғасақ та,
Жұмбағын жаратқанның ұға алмадық!!!
(Б. Әлімжанов)

12-тапсырма. Мәтінді оқып, түсінгеніңізді баяндаңыз.

«Алла тағала әлемді жаратқанда әр халыққа қалың ормандарды, шұрайлы егістік алқаптары мен кең ағысты өзендерді, басқаларына аспанмен теңескен таулар мен көгілдір тұнық көлдерді бөліп берген» делінген ескі аңызда. Қазаққа кең жайсаң жазира далалы жазық жерлер берілген екен. Оған ренжіген қазақ Жаратушыдан таңғажайып табиғаттың азғантай бөлігін беруін сұрайды. Алла өз қоржынынан әсем тауларды, шатқалдар мен тұп-тұнық суы бар көлдерді, гүлге толы көгалды жайылымдар мен мұздай суымен сылдырлап аққан бұлақтарды алақанын кеңге жайып, төгіп берген. Тауларды түрлі түсті ағаштар мен

жыңғылдармен көркемдеп, ормандарды жануарлар және құстармен, көлдерді балықпен, шалғын жерлерді жәндіктер мен сирек кездесетін көбелектермен толтырып қояды.

Табиғаттың осы бір көркем де сұлу таңғажайып бұрышын орыс тілінде «Боровое» деп, ал қазақтар ежелден-ақ Бурабай деп атаған. «Бура» деген сөзден шыққан, түйе деген мағынаны береді. Халық аузында Көкшетау өңірінде өмір сүрген түйе туралы да аңыз бар. Ол тау етегінде жайылып жүріп жау әскерінің жақындағанын сезіп, халықтың басына төніп тұрған қауіпті өзінің түйеге тән даусымен халыққа ескертіп отырған. Осы аңызға сәйкес Көкшетау тауларының бірінде екі өркешті түйенің бейнесі сақталған.

13-тапсырма. Болжал модальдылығын пайдалана отырып, «Туған өлкемнің табиғаты» тақырыбына эссе жазыңыз.

14-тапсырма. Кестені толтырыңыз.

V	+	!	?
«Бұрыннан білемін»	«Жаңа ақпарат»	«Таңғалдырды»	«Келісе алмаймын. Білгім келеді»